

Examining the Status of Women's Ownership in Zoroastrianism (Case Study: Document 22 and 22bis of Tabarestān)

Parvin Davari^{✉1}

1. Corresponding Author, Ph.D in Ancient History of Iran, University of Isfahan, Faculty of Literature and Humanities, Department of History and Iranology, Isfahan, Iran. Email: Parvin.davari68@gmail.com

Article Info	Abstract
Article Type: Research Article	Marriage and family formation held paramount importance in Zoroastrianism, providing a framework wherein each family member could benefit from social rights and advantages. Women, as fundamental members of the family, could also avail themselves of these benefits. However, not all women could equally enjoy these advantages, as certain conditions within Zoroastrianism could influence a woman’s financial status. This descriptive-analytical research aims to examine the status of women’s ownership by conducting a case study of two documents, 22 and 22bis, from Tabarestān. These two documents concern a complaint regarding properties held by a pādixšāy-zan and the judicial process of their investigation is meticulously explored. The investigations indicate that by studying these two documents and other legal texts, such as the Mādiyān ī Hazār Dādestān, it can be concluded that a woman’s ownership of these assets was not absolute but rather conditional upon her position and obligations within the family institution.
Article History: 26, August, 2025	
In Revised Form: 19, September, 2025	
Accepted: 21, November, 2025	
Published Online: 12, January, 2026	
Keywords: Woman, Zoroastrian Law, pādixšāy-zan, Issue of Ownership, Tabarestān Documents	

Cite this The Author (s): Davari ,P, (2025-2026). Examining the Status of Women's Ownership in Zoroastrianism (Case Study: Document 22 and 22bis of Tabarestān, Historical Sciences Studies, Vol.17, No 2, Serial No.40 – Autumn & Winter: (123-141)- DOI: [10.22059/jhss.2025.392729.473793](https://doi.org/10.22059/jhss.2025.392729.473793)

Publisher: University of Tehran

https://jhss.ut.ac.ir/article_102951.html?lang=en

1. Introduction

When a maiden enters into matrimony, specific prerequisites must be met for the union to be consecrated as a *Padixšāy-zanī*. She must not be a *stūr* or an *Ayōkēn* (sole daughter/successor) for another, nor bear any prior obligations in this regard. At the time of the union, she must have secured the consent of her father or *Sālār*. Failure to meet these criteria renders the establishment of a *Pādixšāyihā* status impossible, and the union holds no validity within that specific legal framework. Should the maiden fail to obtain the consent of her guardian or father, her marriage falls under the category of *xwarāyēn*. In this form of union, the maiden is deprived of fundamental rights, such as maintenance from her husband. Furthermore, such a daughter becomes ineligible to inherit from her father.

Conversely, upon securing the *Sālār*'s consent and satisfying these conditions, the maiden may enter into a *Pādixšāy* marriage. Consequently, she becomes entitled to all spousal rights and privileges. In this capacity, she utilizes the husband's resources throughout her life; the husband is legally obligated to recognize and honor her as the *kadag-bānūg* (Mistress of the House), provide maintenance, and ensure her welfare to the best of his ability throughout her lifetime.

In Sasanian jurisprudence, the financial rights of a woman in a *Pādixšāy* marriage are theoretically defined. However, surviving archival documents reveal the practical complexities of these laws. The Tabarestān documents, specifically Documents 22 and 22bis, address a man's grievance regarding property held by a *Pādixšāyihā* wife, raising a fundamental question: To whom did this property belong? Did the woman possess absolute ownership, or merely a usufructuary right during her lifetime? This study seeks to answer this query by analyzing Document 22, comparing it with Document 22bis, and consulting other legal texts such as the *Mādayān ī hazār dādestān*.

The central focus of this research is the analysis of Documents 22 and 22bis from the Post-Sasanian Tabarestān archive. This collection comprises over thirty legal and economic documents from the 8th century CE, inscribed in Middle Persian on parchment. These specific documents were selected due to their substantive relevance to the research objectives. They were first deciphered by Gignoux in 2012 and published in the journal *Res Orientales*. However, since 2016, Weber has provided a new reading of these texts, the results of which were published in the same journal. Relying on Weber's reading, Macuch has analyzed these documents from a juristic perspective, offering valuable legal interpretations.

A point of critical importance is that for the purposes of this study, Document 22 alone proved insufficient. Alongside this document exists another, designated as 22bis, which appears to be the continuation of the same case. Together, these two distinct documents constitute a complex "legal dossier." Document 22 is a bill of complaint against thieves, wherein the husband seeks redress for property stolen from his wife. However, Document 22bis, drafted approximately two years later, unveils an internal dispute between the husband and wife (*Burzēn-Pērōz* and his spouse) regarding the ownership of that very property, serving as the key to resolving the primary enigma of this research. Therefore, the present article seeks to address the issue of female ownership through a concurrent analysis of these two documents.

2. Conclusions

A woman could enjoy the usufruct of property during her lifetime, even if she did not hold absolute title to it. The content of Document 22bis indicates that the woman owns the property under specific conditions; should she commit a transgression, the husband retains the

right, upon substantiating his claims with evidence, to reclaim the assets from her. Consequently, ownership of property during one's lifetime is contingent upon conditions, particularly should a dispute arise between the spouses. In accordance with the laws codified in Sasanian texts, the husband possesses the authority to revoke the granted property; thus, such property is not held in the absolute ownership of the woman. Rather, it is the woman's specific status and position that affords her this right.

Furthermore, not all women within the Zoroastrian faith enjoyed equal social rights and privileges. When they assumed duties such as Čakarīh, Ayōkēn, or Stūr, they did not possess the same social standing as a Padixšāy-zan. Consequently, women in these capacities could not access the full range of privileges utilized by a Padixšāy wife during her lifetime. Therefore, the specific social stratum in which a woman was situated was of paramount importance.

بررسی وضعیت مالکیت زن در دین زردشتی (مطالعه موردی سند ۲۲ و ۲۲bis تبرستان)

پروین داوری^{۱✉}

Parvin.davari68@gmail.com

۱. نویسنده مسئول دکتری تاریخ ایران باستان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه تاریخ و ایرانشناسی، اصفهان، ایران رایانامه:

اطلاعات مقاله چکیده

نوع مقاله:

علمی - پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۴/۰۶/۰۴

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۴/۰۶/۲۸

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۴/۰۸/۳۰

تاریخ انتشار:

۱۴۰۴/۱۱/۰۱

ازدواج و تشکیل خانواده در دین زردشتی از اهمیت بسزایی برخوردار بود و این امکان را فراهم می‌ساخت تا هر یک از اعضای خانواده در سایه آن، از حقوق و مزایای اجتماعی بهره‌مند شوند. زن نیز به عنوان یکی از اعضای اصلی خانواده می‌توانست از این مزایا برخوردار گردد؛ اما همه زنان به طور یکسان نمی‌توانستند از این مزایا بهره‌مند شوند، چون در دین زردشتی شرایطی وجود داشت که می‌توانست در وضعیت مالی زن تأثیر بگذارد. این پژوهش به صورت توصیفی-تحلیلی بر آن است وضعیت مالکیت زن را با مطالعه موردی دو سند ۲۲ و ۲۲bis تبرستان مورد بررسی قرار دهد. این دو سند درباب شکایت در مورد اموالی است که در دست پادشاهانی بوده است و روند بررسی آن از سوی محاکم قضایی مورد مذاقه قرار می‌گیرد. بررسی‌ها حاکی از آن است که با مطالعه این دو سند و دیگر متون حقوقی همچون مادیان هزاردادستان می‌توان چنین دریافت که مالکیت زن بر این دارایی‌ها، مطلق نبوده بلکه مشروط به جایگاه و تعهدات وی در نهاد خانواده بوده است.

واژه‌های کلیدی:

زن، حقوق زردشتی،

ازدواج پادشاهانی،

مسئله مالکیت، اسناد

تبرستان.

استناد: داوری، پروین؛ (۱۴۰۴). بررسی وضعیت مالکیت زن در دین زردشتی (مطالعه موردی سند ۲۲ و ۲۲bis تبرستان). پژوهشهای علوم تاریخی، سال ۱۷، شماره ۲، پاییز و زمستان، شماره پیاپی ۴۰- (۱۴۱-۱۲۳).

DOI: 10.22059/jhss.2025.392729.473793

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

https://jhss.ut.ac.ir/article_102951.html?lang=fa

۱. مقدمه

زمانی که دختری وارد ازدواج می‌شود بایستی شرایطی دارا باشد تا ازدواج وی به صورت پادشازنی منعقد شود. ستور و ایوگین کسی نباشد و نسبت به هیچ کس تعهدی در این زمینه نداشته باشد (Macuch, 2007: 186). در زمان ازدواج رضایت پدر یا سالار را کسب کرده باشد (روایت - آذرفرنبغ، ۱۷؛ MHD 36, 12-16). چون اگر غیر از این باشد نوع ازدواج به صورت پادشازنی نمی‌تواند منعقد شود و هیچ اعتباری ندارد (MHD 36, 2-4). چنانچه دختر رضایت سالار/پدر خود را کسب نکند نوع ازدواج وی به صورت خودسرای‌زنی خواهد بود که در این نوع ازدواج دختر از حقوق اولیه مانند نفقه از سوی شوهرش محروم خواهد بود (روایت امید اشوهیستان، ۴۳: ۲-۱؛ Macuch, 2005: 382). و این دختر حتی نمی‌تواند از پدر خود ارث دریافت کند (روایت امید اشوهیستان، ۴۳، ۲؛ روایت داراب هرمزدار، ۱۹۲۲؛ ۱۸۱؛ MHD 24, 7-10). حال اگر دختر رضایت سالار را کسب نماید با محرز شدن این شرایط دختر می‌تواند وارد ازدواج پادشازنی شود. به دنبال آن در این نوع ازدواج دختر از تمام حقوق و مزایای همسری بهره‌مند می‌شود. بدین صورت که دختر در طول زندگی از تمام امکانات شوهر بهره می‌برد و مرد موظف است در درازنای زندگانی وی را به عنوان کدبانوی خانواده پذیرفته و ارج نهد، نفقه وی را بپردازد و امکانات رفاهی زن را در حد توان خود مهیا نماید (Macuch, 2007: 186).

در حقوق ساسانی، حقوق مالی زن در ازدواج پادشازنی مشخص است. با این حال، اسناد بازمانده، پیچیدگی‌های عملی این قوانین را آشکار می‌سازد. اسناد ۲۲ و ۲۲bis تبرستان، به شکایت یک مرد در مورد اموال که در دست پادشازنی بوده، می‌پردازد، این پرسش بنیادین مطرح است: این اموال به چه کسی تعلق داشته است؟ آیا زن مالک مطلق آن بوده یا صرفاً حق بهره‌مندی از آن را در طول زندگانی داشته است؟ این پژوهش با تحلیل سند ۲۲ و مقایسه آن با سند ۲۲bis و دیگر متون همچون مادیان هزاردادستان به دنبال پاسخ به این پرسش است.

محور اصلی این پژوهش، تحلیل اسناد شماره ۲۲ و ۲۲bis از مجموعه اسناد پس‌ساسانی تبرستان متمرکز است. این اسناد، شامل بیش از سی سند حقوقی و اقتصادی متعلق به سده هشتم میلادی است که به زبان فارسی میانه بر روی پوست کتابت شده‌اند. انتخاب این اسناد مذکور از میان این مجموعه، به دلیل اهمیت محتوایی آن‌ها در راستای اهداف این تحقیق صورت گرفته است (Macuch, 2017: 166; Macuch, 2016: 145). این اسناد برای نخستین بار در ۲۰۱۲م. از سوی فیلیپ ژینیو خوانش و در مجله رس اورینتالس منتشر شد. با این حال، از سال ۲۰۱۶م. دیتر وبر بازخوانی جدیدی از این اسناد ارائه داد که نتایج آن نیز در همان مجله به چاپ رسید (Weber, 2019: 91; Macuch, 2019: 117). ماریا ماتسوخ نیز با تکیه بر خوانش دیتر

وبر، این اسناد را از منظر حقوقی تحلیل کرده و تفاسیری ارزشمندی در این زمینه حقوقی ارائه نموده است.

نکته بسیار حائز اهمیت آن است که برای اهداف این پژوهش سند شماره ۲۲ به تنهایی کافی نبود. در کنار این سند، سند دیگری با عنوان ۲۲bis وجود دارد که به نظر می‌رسد دنباله همین پرونده است. این دو سند مجزا، روی هم رفته یک «پرونده حقوقی» پیچیده را تشکیل می‌دهند. سند ۲۲ شکایت‌نامه‌ای علیه سارقان است که در آن شوهر از اموال به سرقت رفته از همسرش شکایت می‌کند. اما سند ۲۲bis که حدود دو سال بعد تنظیم شده، پرده از یک اختلاف داخلی میان خود زن و شوهر (برزین-پرویز و همسرش) بر سر مالکیت همان اموال برمی‌دارد و کلید حل معمای اصلی این پژوهش است. بنابراین، مقاله حاضر با تحلیل همزمان این دو سند، به دنبال پاسخگویی به مسئله مالکیت زن است.

شایان ذکر است، مطالعات گسترده‌ای در باب نهاد خانواده و وضعیت حقوقی-اجتماعی زن در دوره ساسانی صورت گرفته است؛ با این حال، مسئله ماهیت مالکیت زن بر اموالی که در طول زندگی مشترک در اختیار او قرار می‌گیرد، همچنان به عنوان یک خلا پژوهشی باقی مانده است. اگر چه برخی پژوهش‌ها در حوزه خانواده در دوره ساسانی، اشاراتی به مسائل مالی پادشازن داشته‌اند، اما این مطالعات عمدتاً وضعیت مالی زن را از منظر حقوقی مانند ارث، نفقه و مهریه بررسی کرده‌اند. برای نمونه، منصور شکی در مقالات خود با عنوان *Family law in Zoroastrianism* و *"The Sasanian matrimonial relation"* که به ترتیب در سال‌های ۱۹۷۱ م. و ۱۹۹۹ م. منتشر شده‌اند، گریزی به مسائل مالی زن است، اما بحثی در باب حق مالکیت زن در آن دارایی ارائه نکرده است. ماریا ماتسوخ در پژوهش خود با عنوان *"Inheritance.i. Sasanian period"* که در سال ۲۰۰۴ م. به چاپ رسیده به وضعیت مالی زن در چارچوب مبحث ارث پرداخته است. همچنین وی در مقاله دیگری با عنوان *"Pahlavi Legal Documents from Tabarestân. Two Claim and a Re-evaluation of Crop Yields: The Juristiv of Tab. 21, 22 & 24"* که در ۲۰۱۹ م. منتشر شده، سند شماره ۲۲ تبرستان را از منظر محتوایی مورد بررسی حقوقی قرار داده است، اما در آن به جنبه‌های مالی مرتبط با زن اشاره‌ای نکرده است. علی مظاهری در کتاب خود با عنوان «خانواده ایرانی در دوران پیش از اسلام» نهاد خانواده را عمدتاً از منظر اجتماعی بررسی کرده است. مولف در این اثر به مباحثی نظیر نفقه، ارث، مهریه در گونه‌های مختلف ازدواج اشاره می‌کند، اما در باب وضعیت مالکیت زن بر دارایی‌هایش، بحثی به میان نیاورده است. همچنین غضنفری، بادامچی و داوری در مقاله خود با عنوان «مطالعه تطبیقی شرایط ازدواج در دین زردشتی و اسلام» که در ۱۳۹۵ منتشر شده، به مسائل مالی مرتبط با پادشازن در هنگام ازدواج اشاره کرده‌اند، اما وضعیت مالکیت زن بر این دارایی‌ها را تبیین ننموده‌اند. بنابراین، با توجه به خلا پژوهشی مشهود در مطالعات پیشین، نگارنده بر آن است تا در این پژوهش، با تمرکز بر

محتوای سندهای شماره ۲۲ و bis22 تبرستان، مسئله مالکیت زن را به طور مشخص مورد کنکاش قرار دهد.

۲. مالکیت زن بر اموال

زمانی که ازدواج به صورت پادشازنی منعقد می‌شد، زن تحت سالاری شوهر قرار می‌گرفت و عضوی از خانواده محسوب می‌شد. شوهر موظف بود نفقه و دیگر مایحتاج آن زن را در طول زندگانی تامین نماید (197, 191; Macuch, 2007: 9-11; MHD 33). حتی بنابر پیمان کدخدایی داماد در زمان انعقاد عقد این تعهد را بر عهده می‌گرفت که زن را در درآمدی که دارد و یا در آینده به دست خواهد آورد زن را شریک گرداند (Macuch, 2007: 186). پس مرد می‌توانست در زمان انعقاد عقد این تعهد را نسبت به زن داشته باشد. همچنین مرد می‌توانست زن را در دارایی‌هایی که داشت شریک خود نماید اما اگر عدم تمکین زن محرز می‌شد این دارایی به مرد بازگردانده می‌شد (MHD 6, 14-7, 2). همچنین اگر مرد سندی مهر می‌کرد که این مال از آن کسی باشد که زن به مالکیت وی اقرار دارد و زمانی که هیچ اعتراضی از سوی زن نسبت به این مسئله به وجود نمی‌آمد، این اقرار زن نسبت به مالکیت آن فرد، مورد پذیرش بود (MHD 64, 2-9). پس زمانی که اقرار زن نسبت به مالکیت شخصی معتبر بود، بنابراین خود این زن هم توانایی آن را داشت که دارایی در اختیار داشته باشد. چنانچه مرد زن را در درآمد خود شریک می‌کرد، زمانی که طلاق بین آنان صورت می‌گرفت دیگر این زن نمی‌توانست بهره آن درآمد را با خود ببرد و بایستی این دارایی در نزد مرد باقی می‌ماند (MHD 4, 11-13). پس زن مالکیت مطلق در آن درآمد ندارد و صرفاً تا زمانی که در همسری آن مرد است، می‌تواند از آن درآمد استفاده نماید.

حتی مرد این اختیار را دارد به پادشازن خود چیزی هبه کند، اما درباره اختیار استفاده از درآمد حاصل از آن هبه، میان حقوقدانان اتفاق آراء وجود ندارد. برخی بر آن هستند که زن اختیاری در تصاحب آن درآمد ندارد و صرفاً می‌تواند آن را بپذیرد اما نظر مغایر دیگر آن است که زن را در استفاده از آن مال بایستی مختار کرد چون شوهر آن مال را به زن داده و دیگر آن مال به شوهر تعلق ندارد (MHD 17, 9-16). درواقع، مرد این اختیار را داشت که چیزی را به زن هبه کند (MHD 20, 7-10). حال اگر عمر زندگانی آنان کوتاه بود و با طلاق از هم جدا می‌شدند وضعیت این هبه در این میان به چه شکل بود؟ در زمان طلاق زن جهیزیه و هر آن چه با خود به خانه شوهر برده بود، به

وی بازگردانده می‌شد، ولی چیزهایی که در خانه شوهر به دست آورده بود هیچ حقی نسبت به آن‌ها نداشت (MHD 4, 11-13). به خصوص اگر طلاق با موافقت دو طرف صورت می‌گرفت آن اموال به مرد تعلق می‌یافت (MHD 4, 13-14). حال آن‌که در روایت امید اشوهیشتان تعدیلی در این رویه مشهود است. بدین سان که اگر اموالی در اختیار زن باشد و در زمان ازدواج هم قول و قرارهایی در رابطه با مایملک متعهد شده باشند، وضع متفاوت خواهد بود، درغیراین صورت، قانونا این دارایی بایستی به شوهر تعلق یابد (روایت امید اشوهیشتان، ۷: ۸).

همچنین در مادیان هزار دادستان به مسئله درآمد زن و دختر نیز اشاره رفته است هر چند که نمی‌دانیم این درآمد حاصل از چه کاری بوده است. صرفا این آگاهی را داریم که زن و دختر می‌توانست درآمدی داشته باشد (دینکرد هشتم، ۳۵: ۹). در زمان ازدواج دختر می‌توانست وضعیت درآمد خود را مشخص کند اگر قصد وی آن بود که بعد از ازدواج این درآمد را به شوهر منتقل نکند، درآمد دختر به پدرش می‌رسید (MHDA 1, 1-2). ولی اگر دختر ازدواج می‌کرد و ذکری از وضعیت درآمد دختر به میان نمی‌آمد این درآمد به شوهر منتقل می‌شد، مگر آنکه ازدواج بدون دسترسی به درآمد دختر منعقد می‌شد (MHD 62, 12-15). چنان‌چه دختر با اختیار درآمد خود را به شوهر می‌سپرد زمانی که بین آنان طلاق صورت می‌گرفت دیگر هیچ حقی در آن درآمد نداشت و نمی‌توانست با خود ببرد (MHDA 2, 14-15). پس می‌توان چنین استنباط کرد اختیار دادن به طرف مقابل می‌توانست نحوه بهره‌مندی از درآمد و مالکیت بر آن مال را تحت شعاع قرار دهد.

آن‌چه در این میان قابل تامل است این نکته می‌باشد که در دین زردشتی همه زنان به یک اندازه از حقوق و مزایای اجتماعی بهره نداشتند، بلکه بنابر باورداشت در دین زردشتی وضعیت زن تحت تاثیر قرار می‌گرفت. از آنجایی که در دین زردشتی تشکیل خانواده و داشتن فرزند از اهمیت بسزایی برخوردار بود. بدین‌سان، در صورت نبود فرزند، به خصوص فرزند ذکور چندین نوع ازدواج در جهت تامین وارث و جانشین پسر، شکل می‌گرفت. بدین صورت که، اگر شخصی بدون وارث ذکور فوت می‌کرد، بر بیوه او یا یکی از خویشان نزدیک وی (دختر، خواهر، برادر) واجب بود وارد ازدواج نیابی شوند تا از این طریق شخص متوفی دارای وارث ذکور گردد (روایت داراب هرمزدیار، ۱۹۲۲: ۱۸۰ و ۱۸۴-۱۸۶؛ Shaki, 1990: 647-648; Macuch, 2009: 185). در وهله اول، همسر متوفی

می‌توانست وارد ازدواج چگری شود تا برای پادشاه‌شوهر خود فرزند ذکوری به دنیا آورد (Shaki, 1990: 647). زمانی هم که متوفی همسر نداشت دختر یا خواهری داشت آنان موظف بودند وارد ازدواج ایوگین شوند تا فرزند ذکوری به دنیا آورند تا فرزند حاصل از ایوگینی به‌عنوان جانشین متوفی فرض شود (روایت امید اشوهیشتان، ۴۴: ۳-۲؛ روایت داراب هرمزدار، ۱۹۲۲: ۱۸۴). در این ازدواج دختر یا خواهری که برای ایوگینی برگزیده می‌شد، دیگر حق نداشت ازدواج پادشاهی کند، وی چگرزن شوهر خود محسوب می‌شد (روایت امید اشوهیشتان، ۱: ۶-۳). گونه دیگر ستوری بود، ستور موظف بود برای متوفی وارثی پدید آورد (پریخانیان، ۱۳۸۹: ۴۲). از طریق اموالی که از متوفی باقی مانده بود ستور را انتخاب می‌کردند (صد در نثر، فصل ۱۸؛ صد در بندهش، فصل ۶۲)، ستوری تا متولد شدن یک پسر ادامه داشت (Carlsen, 1984: 104). پس در دین زردشتی با تنوع ازدواج مواجه هستیم که می‌تواند وضعیت مالی زن را تحت شعاع قرار دهد.

شایان ذکر است که وضعیت زنان در ستوری، ایوگین، چگری و حتی خودسرای زنی دستخوش تغییر بود. چنان‌چه زنی در وضعیت چگری قرار می‌گرفت از مزایای حقوق همسری بی‌بهره بود و مثل پادشازن از حقوق و مزایا برخوردار نبود (روایت امید اشوهیشتان، ۷: ۱۱). مگر در شرایطی این وضعیت چگرزن قابل تغییر بود که بین این زن و چگرشوهر قول و قرار رسمی منعقد می‌شد، در غیر این صورت این زن با فوت چگرشوهر از نفقه و ارث محروم می‌شد (روایت امید اشوهیشتان، ۷: ۱۲). در ستوری نیز زن صرفاً مسئولیت نگهداری از دارایی را تا زمان زایش فرزند پسر و رسیدن وی به سن ۱۵ سالگی برعهده دارد بعد از آن دارایی از وی گرفته و به آن فرزند می‌رسد (روایت آذرفریغ، ۲۱). پس آن زن در طول مسئولیت ستوری از منفعت آن دارایی بهره‌مند است و از اصل دارایی چیزی به وی نمی‌رسد. پس در هیچ یک از وصلت‌های نیایی زن نمی‌توانست همانند پادشازن با شوهرش در اموال یا درآمدی شریک باشد.

در ادامه، دو سند مورد بررسی قرار خواهد گرفت. نکته قابل تامل در این اسناد، وضعیت پادشازنی است که در هر دو پرونده به او اشاره شده است. پیش از پرداختن به محتوای اسناد، شکل ظاهری آن‌ها را به طور خلاصه مرور کرده و سپس نحوه رسیدگی به پرونده و دلایل دادخواهی را بررسی خواهیم کرد. هر چند در سند bis22 به وضوح دلیل طرح دعوی و اختلاف زوجین به طور مستقیم مشخص نیست، اما شواهد موجود

در سند می‌تواند راهنمای ما برای بازسازی طرح دعوی و پی بردن به دلیل اقامه آن از سوی زوج باشد.

۳. شکل ظاهری اسناد شماره ۲۲ و ۲۲bis تبرستان

سند شماره ۲۲ در بیستمین روز ماه، بهمن روز از بهمن ماه سال ۱۰۴ (= ۷۵۵/۶ م.) در ۳۱ بند نگاشته شده است. در این متن، نام روستا به صورت هسپین‌رز (Haspīn-raz) ضبط شده است. با این حال، بر سر خوانش و ضبط نام این روستا میان پژوهشگران اختلاف نظر وجود دارد. برای نمونه، فیلیب ژینیو در ۲۰۱۲ م. آن را اسکندر (Askēnrad) خوانده بود (Gignoux, 2012: 72). اما دیتر ویر از ۲۰۱۹ م. به بعد، در خوانش خود تجدید نظر کرده و صورت اسپ‌گرد (Asp-gurd) را ارائه داده است (Weber, 2020: 175). چنان‌چه در دو سند مذکور نام روستا به دو شکل متفاوت آورده شده است و همین عدم اتفاق نظر نشان می‌دهد که ضبط دقیق این نام، همچنان موضوعی قابل تأمل و مورد بحث در میان متخصصان است.

به می‌رسد سند ۲۲bis در ۲۶ بند و روز اردیبهشت (روز سوم) از ماه فروردین سال ۱۰۶ (= ۷۵۷/۸ م.) تعلق دارد (Macuch, 2022: 148). پس تاریخ سند ۲۲ تبرستان مقدم بر سند ۲۲bis می‌باشد. در سند ۲۲bis شکایت برزین-پیروز از پادشازنش به نام سزا (Sazā) است. اگر چه نام زن در این سند سزا آمده ولی در سند ۲۲ تبرستان دیزا (dēzā) خوانش شده بود (Macuch, 2022: 148). در سند ۲۲bis شوهر به طور دقیق در طرح شکایت خود به دارایی که خواستار بازپس‌گیری آن است بدین شرح اشاره دارد: لباس، مقداری دارایی که در کیسه چرمی بوده و جواهراتی که این زن بر خود آویزان می‌کرده است (Tab., 22bis: 10-11). نکته قابل تأمل آن است که در سند ۲۲ تبرستان نیز دارایی در کیسه چرمی بوده و زیورآلاتی که زن استفاده می‌کرده است از وی دزدیده شده است. درواقع، سند ۲۲bis از سرگیری همان پرونده سند ۲۲ می‌باشد که همان دارایی از زن به سرقت رفته بود. در سند ۲۲ طرح شکایت در باب دزدی آن اموال است اما در سند ۲۲bis دوباره آن دارایی در اختیار زن قرار دارد، اما شوهر بر آن است به دلایلی که در خود سند به طور دقیق مشخص نشده، آن دارایی را با طرح دعوی پس بگیرد.

۳-۱. ترجمه سند شماره ۲۲ و ۲۲bis تبرستان

سند ۲۲ تبرستان

Transcription	ترجمه
(1) ō hazār-anōšayād āzarmīgtom brād Xradzād namāz	۱. به هزاران یاد گرامی ترین برادر خردزاد درود
(2) Windād-Xwaršēd ī Parišwārgar rad drōd ud harw farroxīh pad	۲. ونداد-خورشید، رد پیشوارگر و همه گونه فرخی برای سرور گرامی باد
(3) xwadāy bawād Ø Burzēn-pērōz [ī] dibīr ī Farroḡgušnasp pus	۳. بُرزین-پیروز دبیر که پسر فرخ گشنسپ
(4) ī az Haspīn-raz deh ī pad xānag ī Dēl-Dēlān ī pad tan	۴. و از روستای هسپین رز هست، در خانه دیل دیلان به شخصه
(5) abāg payr(ā) [s] tag-nigār pad garzišn pēš man āmad Burzēn-Pērōz	۵. همراه با پیراسته نگار (نگارگر تزئینات) جهت شکایت پیش من آمد، بُرزین پیروز
(6) Pādrōzag pad ān pēšag ud hušnūdīh xwāstan kū ēwēn-būd	۶. برای اطلاع دادرسی در مورد آن شغل و جلب رضایتی که از نظر قانونی لازم الاجرا است (برای پرداخت دین تقاضای مهلت می کند احتمالاً برزین-پیروز به صنعتگر بدهکار بوده)
(7) andar ēn ēw Dādgušnasp nām-ēw Ātars pus abāg Yazd nām-ēw	۷. در مورد اینکه: یکی به نام دادگشنسپ، پسر آتارس، به همراه کسی به نام یزد
(8) brad ud Rāstdād nām-ēw Wištāsp pus ud Yazdsar nām-ēw Dēlāzād pus ī	۸. که برادرش است و کسی به نام راستداد، پسر وشتاسپ، و کسی به نام یزدسر و کسی به نام دیل-آزاد
(9) az ān Haspīn-raz deh pad stahm ud xrōst zan ēw Dēzā	۹. از همان روستای هسپین رز که با زور و عریه (درشتی و خشونت) از زنی به نام دیزا
(10) nām ī pādixšāyīhā Burzēn-Pērōz zan az tan payrāyag ud jāmag	۱۰. که پادشازن بُرزین-پیروز است از تنش زیورآلات و جام (ادعای سرقت به عنف)
(11) ud duzīdag ī pad mašk arz s(atēr) 500 hāmīst abar wišāyēnd (ŠRYTWNtny)	۱۱. و اشیای دزدیده شده ای که در کیسه چرمی بود به ارزش کلی ۵۰۰ ستیر درمی آورند (کالاها در کیسه بوده که آنان دزدیدند و احتمالاً ۵۰۰ استیر هم برزین-پیروز بدهکار بوده)
(12) ud apparēnd (YHNCCLWNtny) gyāg gyāg ud ān ayāragīhā pad ēk ī kas zāyīstan	۱۲. و می رابیند، جابه جا باید پرسید و پیشینه هریک از این اشخاص باید بررسی شود،
(13) bē agar abar ān xīr framūd mard mard xwāstan ud pad	۱۳. مگر آنکه در مورد آن دارایی قبلاً دستور داده شده بود که هریک از افراد فراخوانده شود.
(14) abēmūstīh ī Burzēn-Pērōz wizīr ud dādwarīh kardan az man ō xwadāy	۱۴. برای رأی دادن و قضاوت کردن در مورد بی-شکایت شدن بُرزین-پیروز این نامه از طرف من به حضرتعالی باشد.
(15) nāmag bawēd enyā Burzēn-Pērōz ō abēmūstīh madan nē	۱۵. در صورتی که بی شکایت برزین-پیروز ممکن نباشد،

۱۳۴	بژوهشهای علوم تاریخی، سال ۱۷، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۴، شماره پیاپی ۴۰
(16) sāxtan ud must būd ud pad ān čīš framān dād pēš man (pa)ssox	۱۶. و همچنان شکایت داشت در مورد آن مسئله، فرمان این است که پاسخ باید در حضور من داده شود
(17) agar ast ēn čīš ēdōn čiyōn Burzēn-Pērōz garzēd pad ān	۱۷. اگر موضوع این گونه است که بُرزین-پیروز شکایت می‌کند
(18) ud awēšān mard ēdōn frāz frēstādan nē sazēd Ø xwadāy	۱۸. پس شایسته نیست او و آن مردان فرستاده شوند سرورم
(19) čiyōn Burzēn-Pērōz pad ēwēnag garzēd ēd xīr ray Dādgušnasp	۱۹. چنانکه بُرزین-پیروز به شکل قانونی در مورد این دارایی شکایت می‌کند، دادگشنسپ
(20) ud awēšān mard be būdan ud saxwān az-iš āšnūd ēstād čīš gōwizār	۲۰. و دیگر مردان باید باشند و بعد از اینکه سخنانش شنیده شده بود موضوع برای ایشان روشن شد
(21) awēšān ud pad-iš ō gōšān rasīd agar pad ēwēnag ī	۲۱. به وسیله او به گوش ایشان رسید، اگر به آن گونه که
(22) Burzēn-Pērōz guft paydāg bawēd čē ān xīr pad Dādgušnasp	۲۲. بُرزین-پیروز گفت مشخص شود که آن دارایی نزد دادگشنسپ
(23) ud awēšān mard saxt-iš Wahrām abar nihēnd wizīr ud dādwarīh ēdōn kunēnd	۲۳. و این مردان است، بعد از اینکه روز بهرام سپری شد، رأی صادر کنند و این گونه قضاوت کنند
(24) ān pad Burzēn-Pērōz abēčīmīh rāy ud pad rāh ī dādestān ō	۲۴. با توجه به اینکه بُرزین-پیروز شاهی ندارد و ممکن است از طریق حکم قانونی
(25) abēmustīh rasād agar čim ān andar ī framān ayār ēwēnag abzāyīg	۲۵. به بی‌شکایتی برسد، اگر شاهی (پیدا شود) دستور بر این است که به شیوه اضافی
(26) dād pad čim ī čīš gōwizār ud rōšn pad passox nibēs Dādgušnasp- iz	۲۶. ثبت گردد شاهد این موضوع را به‌روشنی و با دقت در پاسخت بنویس. همچنین دستور دهید به دادگشنسپ
(27) framāyēd mard guftan ud pahikārdan ī abar ān xīr [rāy] abāg Burzēn-Pērōz ō ān mard	۲۷. نام مردان را بگوید و برای طرح دعوا در مورد آن دارایی با بُرزین-پیروز دارایی را به آن مرد (بُرزین-پیروز) برگردانند.
(28) abāz wisē kardan nāmag māh wahman abar sāl 104 ud rōz Wahrām	۲۸. ماه بهمن سال ۱۰۴ به روز بهرام
(29) framūd kardan	۲۹. دستور داده شد این نامه نوشته شود.
(30) ō hazār-anōšyād āzarmīgtom brād Xradzād namāz	۳۰. درود به هزاران یاد برادر گرامی‌ترین خردزاد،
(31) Windād-Xwaršēd ī Parišwārgar rad	۳۱. ونداد-خورشید، رد پَریشوارگر.

(Weber, 2019: 98-99; Macuch, 2019: 125-127)

سند ۲۲bis تبرستان

ترجمه	Transcription
از دادبُزین مهر ۱. به نگهدارندهٔ اسناد و بزرگ روستای اسپ-گرد	(vertically) az Dādburzmīhr (1) zaydār ud mahistag ī pad Asp-gurd deh
۲. در روز اردیبهشت بُرزین-پیروز شوهر از این	(2) rōz Ardwaḥišt Ø Burzēn-pēroz ī pādixšāy az ēd
۳. روستای اسپ‌گرد پیش من آمد پادشازی به نام سزا	(3) Asp-gurd deh pēš man āmad zan ī Sazā nām ī
۴. از خاندان خواست-دیلان که در همان روستای اسپ‌گرد ساکن است،	(4) pādixšāy mardān ī Xwāst-Dēlān nām ud ān Asp-gurd deh
۵. و دختر حقیقی (دخترخونی) است (۴) و نفقه و سند و قرارداد	(5) mānēd duxt ī az būd ud dastwarīh ud wizīr ud paymān
۶. که خواست-دیلان برای بُرزین-پیروز انجام داده و مهر کرده بود نشان می‌دهد که	(6) ī Xwāst-Dēlān andar Burzēn-Pērōz kard ud āwišt paydāg ō
۷. وی به همسری بُرزین-پیروز درآمده است. ثبت مقدار نفقه‌ای که به واسطهٔ آن سند داشته است	(7) zanīh ī Burzēn-Pērōz madan ud Sazā pad ān wizīr
۸. تا زمانی که در همسری بُرزین-پیروز بوده است	(8) dastwarīh ēw-čand tā pad zanīh ī Burzēn-Pērōz nibištān
۹. دادگشنسپ دبیر از روستای اسپ‌گرد به این دلیل که سزا.	(9) Dādgušnasp ī dibīr ī az Asp-gurd deh Sazā rāy
۱۰. از دادخواهی مربوط به همسری بُرزین-پیروز پرهیز کرده است و این به دلیل لباس	(10) az zanīh ī Burzēn-Pērōz zāyendag pahrēxtan ud az jāmag
۱۱. و مقداری دارایی که در کیسهٔ چرمی وجود داشت و همچنین جواهراتی که او (سزا) به خود آویخته بود	(11) ud xwāstag ī pad mašk ī čand ud payrāyag ī abāg jahist hāmīst
۱۲. و بُرزین-پیروز در مورد آن موضوع پیش رد	(12) be bastan ud Burzēn-Pērōz abar ān xīr pēš rad wēš rēxt paymānag
۱۳. شکایت داشت طبق نامهٔ دادخواهی ایشان و اقدام حقوقی دادگشنسپ که دادگشنسپ	(13) garzīdam nāmag ī awēšān ud kardan-iz ī Dādgušnasp ān abēčīmīh
۱۴. در مورد آسیب بی‌دلیل و غیرقانونی به بُرزین-پیروز دادخواست نامه با مهر لازم به همراه داشت	(14) ud adādīh pad Burzēn-Pērōz rēš wizōst-nāmag ī pad muhr

پژوهشهای علوم تاریخی، سال ۱۷، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۴، شماره پیاپی ۴۰ ۱۳۶	
(15) ī ēwar abāg dāšt ud abar ān xīr must bawišn guft	۱۵. و اظهار داشت که در مورد آن موضوع شکایتی وجود داشت:
(16) tō wēm čiyōn Burzēn-Pērōz pad ān ēwēnag garzēd ud [ēd] xīr rāy	۱۶. (tō wēm) «تو مانند سنگ هستی». چنانکه بُرزین-پیروز به آن شیوه شکایت می‌کند به خاطر این موضوع (تو خودداری می‌کنی از رابطه زناشویی)
(17) dehgān ud mādag ī ēd deh ud Sazā-iz pōhišn xwāhēd ud az ān saxwan	۱۷. او درخواست فساد از دهگان و آن زن دارد که اهل این روستا هستند همچنین از سزا (برزین-پیروز تقاضای اثبات نشوز زن را دارد).
(18) ašnawēd čim ī ān čiš be dānēd enyā čiyōn čim	۱۸. دلیل آن امر را خواهید دانست در غیر این صورت چنان مدرک نهایی باید (در نظر گرفته شود)
(19) (ī abdo)m ud saxwan ī Sazā čē ēwēnag pad passox	۱۹. و اینکه صحبت سزا چگونه است در پاسخ باید بنویسید
(20) (ī ...) nibēsēd ud Sazā-iz abāg mašk xwāstagān čand (būd)	۲۰. و سزا نیز باید شخصاً بگوید دارایی که در کیسه چرمی بود و متعلق به
(21) ī Burzēn-Pērōz ham pad nāmčišt gōwēd ud man pēš tō āyēm	۲۱. بُرزین-پیروز بود چقدر بوده است. و من پیش تو خواهم آمد
(22) ud pašt-iz druxt ī abāyēd niyāz (čim) māh	۲۲. و اگر نیاز باشد اسناد مربوط به نقض قرارداد را خواهم داد ماه
(23) Frawardīn ī sāl	۲۳. فروردین سال
(24) 106	۱۰۶. ۲۴
(25) rōz	۲۵. روز
(26) (Ardwahišt)	۲۶. اردیبهشت

(Weber, 2022: 115-118 & Macuch, 2022: 144-145)

۴. محتوای سند شماره ۲۲ و ۲۲bis تبرستان

سند ۲۲ تبرستان درباره شکایتی مردی است که از زن وی سرقت صورت گرفته است. در این سند زن در وضعیت پادشازنی است و اموال مسروقه در زمان سرقت در دست این زن بوده است، حال شوهر این زن روند شکایت از سارقین را پیگیری می‌نماید (Tab., 22: 9-11). نکته حائز اهمیت در این سند این مسئله می‌باشد که این اموال از دست زن ربوده شده است، چرا شوهر روند شکایت و رسیدگی به پرونده را پیش می‌برد؟ شاید بتوان چنین استنباط کرد که چون سالاری زن در زمان ازدواج به شوهر

منتقل می‌شد، بنابراین قانون این حق را برای مرد محفوظ می‌داشت که تمام کارهای حقوقی او را هم بتواند پیگیری نماید. اگر چنین باشد بایستی چنین در نظر داشت که با تحت سالاری قرار گرفتن زن محدودیت در وضعیت اجتماعی حاصل می‌شد. شاید هم بتوان چنین فرض کرد که این دارایی متعلق به مرد بوده و صرفاً زن از آن محافظت می‌کرد؛ بدین خاطر، صاحب اصلی دارایی مسئله شکایت و پیگیری روند دادرسی را دنبال می‌کند. اگر این فرض دوم را بپذیریم با سند ۲۲bis تبرستان تضاد آن مشخص می‌شود. چون در سند ۲۲bis تبرستان همین مرد از پادشازن خود درباره دارایی که در اختیار زن بوده شکایت دارد و خواستار بازپس‌گیری آن از زن است و شوهر ادعای مالکیت آن دارایی را دارد (Tab., 22bis: 9-12).

پس می‌توان چنین استنباط کرد که این اموال را شوهر به زن داده است و از آن طریق زن مالک آن دارایی بوده است. چون در پیمان کدخدایی داماد می‌پذیرفت که اگر دارایی داشته باشد به زن این اختیار را بدهد که از آن بهره‌مند شود (Macuch, 2007: 186). یا مرد این اختیار را داشت که دارایی خود را در اختیار زن قرار دهد (MHDA 6, 14-7,2). این امر در ذمه مرد بود که به زن در بهره‌مندی از دارایی اختیاراتی اعطا نماید. با این حال، در این سند مشخص نیست که آیا زن به طور مطلق مالک آن دارایی شده است یا نه؟ اگر مرد دارایی را به زن دهد، چنان‌چه بین آنان طلاق صورت گیرد در این زمان آن دارایی به مرد بازگردانده می‌شود (MHD 4, 13-14). ولی اگر دارایی متعلق به خود زن باشد و در زمان ازدواج آن را به خانه شوهر آورد، در زمان طلاق این دارایی به زن بازگردانده می‌شود و هر آن‌چه که در خانه شوهر به دست می‌آورد، نزد مرد باقی می‌ماند (MHD 4, 11-13). اگر مرد بتواند نشوز زن را اثبات کند در این صورت نیز دارایی که مرد به زن داده، به مرد بازگردانده می‌شود (MHDA 6, 14-7,2). بنابر آن‌چه در مادیان هزاردادستان آمده، مرد می‌تواند در زمان ازدواج دارایی را به زن دهد اما اگر شرایطی همچون طلاق یا عدم تمکین به وجود آید، آن دارایی در نزد مرد باقی خواهد ماند. در سند ۲۲bis تبرستان نیز، زن به دلیل وجود شرایطی از دارایی‌هایی که مرد به وی اعطاء کرده، محروم می‌شود (Tab., 22bis: 9-12).

بنابر مستندات موجود در این سند چنین به نظر می‌رسد که این زن در موقعیت ناترس‌آگاهی قرار گرفته است که شوهرش توانسته در محکمه طرح دعوی کند و زن را از حق مالکیت در دارایی محروم گرداند (Tab., 22bis:16-18). چرا که مرد زن را متهم به

کاری می‌کند و برای اثبات حرف خود از کسانی نام می‌برد. چون اگر در وضعیت ناترس‌آگاهی، نشوز زن به اثبات رسد مرد می‌تواند زن را از سهمش محروم کند (MHDA 6, 5-14). و هر چیزی که تا آن روز به زن داده، بازپس بگیرد (مظاهری، ۱۳۷۷: ۱۰۹).

چنانچه مردی زن را بر درآمدی مختار می‌کرد و سپس مدعی نشوز آن زن می‌شد اگر نشوز زن به اثبات می‌رسید مرد می‌توانست درآمد را از زن بگیرد (MHDA 3, 13-4,4). پس به طور مطلق دارایی به زن تعلق ندارد بلکه بر حسب موقعیت و شرایطی که در ازدواج برای وی تعریف شده، امکان بهره‌مندی از آن دارایی به زن داده شده است. شاید بتوان چنین در نظر داشت که شوهر صرفاً مالی را به زن واگذار کرده که از منفعت آن مال استفاده نماید و این زن می‌تواند هر گونه که بخواهد از آن مال استفاده نماید (MHDA 7, 8-11). درواقع، زن مالک منافع بوده اما مالک عین مال نبوده است. مالکیت عین مال در اختیار شوهر باقی مانده و به همین دلیل او می‌توانسته تحت شرایطی (مانند طلاق، ناترس‌آگاهی) آن را پس بگیرد.

حال آن‌که در روایت امید اشوهیشتان تغییر رویه مشهود است، اگر مردی فوت کند و زیورآلاتی هم برای زن خود باقی گذارد آیا این زن می‌تواند آن را به کسی هدیه دهد؟ (روایت امید اشوهیشتان، ۳: ۱). این زن حق قانونی دارد هر آن‌چه را که می‌خواهد به هر کسی که دوست دارد، بدهد. اما این کار منوط به شرایطی است چنانچه بنابر عللی خانواده نیاز به تعیین قیم نداشته باشد و این زن مسئولیت اداره امور اموال و دارایی شوهر را برعهده داشته باشد، مجاز خواهد بود به دختر و یا هر کسی که مایل باشد، چیزی بدهد. اما به محض آن که چیزی بدهد دیگر نمی‌تواند آن را پس بگیرد و آن مال در تملک کسی خواهد بود به وی داده شده است (روایت امید اشوهیشتان، ۳: ۴-۲).

اگرچه در سند ۲۲ تبرستان به طور مستقیم اشاره نمی‌شود که این دارایی از آن خود زن باشد چون اگر چنین بود مرد نمی‌توانست بر طبق سند ۲۲bis خواستار بازپس گیری اموالی باشد که در دست زن بوده است. شاید چنین تغییر رویه در روایت امید اشوهیشتان به دلیل تعدیل در قوانین زردشتی بوده تا تسهیلی در روند بهره‌مندی زنان در دارایی داده باشند و بتوانند جامعه زردشتی را از گزند در امان دارند. پس نمی‌توان چنین دریافت که زن در سند ۲۲ تبرستان مالکیت مطلق داشت و به محض آن که به

زن داده می‌شد دیگر مرد نمی‌توانست آن را پس گیرد. چون در سند شماره ۲۲bis تبرستان شکایت برزین-پرویز از همسرش دربارهٔ همین اموال می‌باشد.

۵. نتیجه

زن می‌توانست از دارایی در طول زندگی بهره یابد ولو آن که مالکیت مطلق بر آن نداشته باشد. چون محتوای سند ۲۲bis نشان می‌دهد که زن تحت شرایطی مالک آن دارایی است و اگر خطایی از زن سر زند مرد این حق را دارد که با اثبات ادله خود دارایی را از زن بازپس گیرد. بنابراین، مالکیت بر دارایی در طول زندگانی منوط به شرایط است و اگر مسئله‌ای بین زوجین به وجود آید. مرد بنابر قوانین مندرج در متون ساسانی توان آن را دارد که دارایی اعطاء شده را پس گیرد. و این دارایی به طور مطلق در مالکیت زن نمی‌باشد. بلکه موقعیت و جایگاه زن چنین حقی را برای وی به ارمغان می‌آورد. دیگر آن که همهٔ زنان در دین زردشتی به یک اندازه نمی‌توانستند از حقوق و مزایای اجتماعی برخوردار باشند وقتی آنان وظایفی همچون چگری، ایوگینی، ستوری را برعهده می‌گرفتند همانند یک پادشازن از موقعیت اجتماعی بهره نداشتند و تمام امتیازاتی که پادشازن می‌توانست در طول زندگی از آن استفاده نماید این زنان در این موقعیت‌ها نمی‌توانستند، داشته باشند، پس این امر مهم بود که یک زن در چه جایگاه اجتماعی قرار می‌گرفت.

منابع

- پریخانیان، آناهید. (۱۳۸۹). «جامعه و قانون ایرانی». *تاریخ ایران کمبریج*. ج ۳، بخش ۲. ویراستهٔ احسان یارشاطر. ترجمهٔ حسن انوشه. تهران: امیرکبیر.
- روایت آذرفرنبغ فرخزادان (رساله‌ای در فقه زردشتی منسوب به سدهٔ سوم هجری)*. (۱۳۸۴). ترجمهٔ حسن رضایی باغبیدی. تهران: مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی.
- روایت امید/شوهیشتان*. (۱۳۷۶). ترجمهٔ زهت صفای اصفهانی. تهران: نشر مرکز.
- روایت داراب هرمزدیار*. (۱۹۲۲). موبد مانک رستم اونوالا. بمبئی: بی‌تا.
- صد در نثر و صد در بندهش. (۱۹۰۹). ارواد بامانجی نساوانجی دابار. هندوستان: انتشارات پارسی.
- غضنفری، کلثوم؛ بادامچی، حسین؛ داوری، پروین. (۱۳۹۵). مطالعه تطبیقی شرایط ازدواج در دین زردشتی و اسلام. زن در فرهنگ و هنر. دورهٔ ۸. شماره ۳. ۳۹۵-۴۱۰.
- مظاهری، علی‌اکبر. (۱۳۷۷). *خانواده ایرانی در دوران پیش از اسلام*. ترجمهٔ عبدالله توکل. تهران: قطره.

- Carlsen, B. H., (1984). "The Cakar marriage contract and the Cakar children's status in the Mātiyān ī Hazār Dātistān and Rivāyat ī Ēmēt ī Ašavahištān." In: *Middle Iranian Studies*. ed. W. Skalmowshi & A. van Tongerloo. Leuven. Pp. 103-114.
- Dārāb Hormazyār's Rivāyat*. (1922). ed. Maneckji Rustamji Unvala. Bombay[in Persian].
- Gignoux, Ph., (2012). "Une archive post-Sasanian du Tabaristān (I. *Object et documents inscrits en Pārsīg*)." édité par R. Gyselen. Bures-sur-Yvette. Group pour l'Étude de la civilization du Moyen-Orient (*Res Orientales* XXI). Pp. 29-96.
- Ghazanfari, Kolsom. Badamchi, Hossein, Davari, Parvin. Marriage and its requirements in Islam and Zoroastrianism: a comparative study.(2016). *Woman in Culture and Arts*. Vol.8. Issue 3. Pp. 395-410[in Persian].
- Macuch, M., (2004). "Inheritance i. Sasanian Period." In: *Encyclopædia Iranica*. Vol. XIII. Pp.125-131.
- Macuch, M., (2005). "On Middle Persian Legal Terminology." In: *Middle Iranian Lexicography: Proceedings of the Conference held in Rome*. eds. C. Cereti and M. Maggi. Roma. (Orientalia Romana 8). Pp. 375-386.
- Macuch, M., (2007). "The Pahlavi Model Marriage Contract in the light of Sasanian Family Law." In: *Iranian Languages and Texts from Iran and Turfan*. ed. M. Macuch, M. Maggi and W. Sundermann. Pp.183-205.
- Macuch, M., (2009). "Judicial and Legal systems III. Sasanian legal System." In: *Encyclopaedia Iranica*. ed. Ehsan Yarshater. Vol. XV. New York. Pp. 181-196.
- Macuch, M., (2016). "The Legal context of Tabarestān Court Records (Tab.1-8, 10)." In: *Words and Symbols: Sasanian Objects and the Tabarāstan Archive*. Bures-Sur-Yvette: Group Pour l'Étude de la Civilisation du Moyen-Orient (*Res Orientales* XXIV). ed. R. Gyselen. Pp.145-170.
- Macuch, M., (2017). "Pahlavi Legal Documents from Tabarestān on Lease, Loan and Compensation: The Juristic Context (Tab. 13, 14, 15, 17, 18, 23)." In: *Sasanian Coins, Middle-Persian Etymology and the Tabarestān Archive*. Bures-Sur-Yvette: Group l'Étude de la Civilisation du Moyen-Orient (*Res Orientales* XXVI). ed. R. Gyselen. Pp.165-195.
- Macuch, M., (2019). "Pahlavi Legal Documents from Tabarestān. Two Claim and a Re-evaluation of Crop Yields: The Juristiv of Tab. 21, 22 & 24." In: *Sasanian Persia and the Tabarestān Archive*. Bures-Sur-Yvette: Groupe Pour l'Étude de la Civilisation du Moyen –Orient (*Res Orientales* XXVII). ed. R. Gyselen. Pp.117-150.
- Macuch, M., (2022). "Pahlavi Legal Documents from Tabarestān: The Juristic context of Tab. 16, 19, 20, 22bis and 25." In: *Sometimes Sasanian Always ĒR*. édité par R. Gyselen. Bures-sur-Yvette. Group pour l'Étude de la civilization du Moyen-Orient (*Res Orientales* XXIX). Pp. 131-160.

- Mazaheri, Ali Akbar, (1998). *Iranian Family in pre-Islamic Iran*. A. Tavakol (tr.), Tehran: Qatreh: [in Persian].
- Perikhanian, A., (1997). *The Book of a Thousand Judgments (A Sasanian Law Book)*. Costa Mesa.
- Perikhanian, A., (2010). "Iranian Society and Law". *The Cambridge History of Iran*, III/2, ed. E. Yarshater.tr.H. Anoushe. Tehran. Amir -Kabir[in Persian].
- Revāyat-e Āḍar Farnbağ-e Farrokzādān*. (2007). H. Reza'ei Baghbidi (ed.).Tehran. the Great Islamic Encyclopedia[in Persian].
- Revāyat-e Emid-e Ašavaheštān* (mota'alleg be sada-ye čahārom-e hejri), (1998), ed. N. Safa-Isfahani, Tehran: Markaz[in Persian].
- Saddar Nasr and Saddar Bundahesh*. (1909).ed. B. N. Dhabhar. Bombay[in Persian].
- Shaki, M., 1971. "The Sasanian Matrimonial relation." In: *Archiv Orientalni* 39. Pp. 322-345.
- Shaki, M., (1990). "Čakar." In: *Encyclopædia Iranica*. Vol. IV. Pp. 647-649.
- Shaki, M., (1999). "Family Law in Zoroastrianism." In: *Encyclopædia Iranica*. Vol. IX. Pp.184-196.
- Weber, D., (2019). "Pahlavi Legal Documents from Tabarestān. Two Claim and a Re-evaluation of Crop Yields: The Juristic of Tab. 21, 22 & 24." In: *Sasanian Persia and the Tabarestān Archive*. Bures-Sur-Yvette: Group pour l'Étude de la Civilisation du Moyen-Orient (Res Orientales XXVII). ed. by R. Gyselen. Pp. 91-115.
- Weber, D., (2020). "Pahlavi Legal Documents from Tabarestān: The Documents Tab. 11, 28 and 27: A Philological Approach." In: *Persia (552 BCE-758 CE): Primary Sources, Old and New*. édité par R. Gyselen. Bures-sur-Yvette. Group pour l'Étude de la civilization du Moyen-Orient (Res Orientales XXVIII). Pp. 171-188.
- Weber, D., (2022). "Pahlavi Legal Documents from Tabarestān: The Documents Tab. 16, 19, 20, 22bis and 25: A Philological Approach." In: *Sometimes Sasanian Always ĒR*. édité par R. Gyselen. Bures-sur-Yvette. Group pour l'Étude de la civilization du Moyen-Orient (Res Orientales XXIX). Pp. 105-129.

